

ԱՆՏԱՈՐ ՉԱՐԺԻՈՒՄ Է...

(Զրոյց)

I

...ՆԷ այդ սքանչելի հովիտում, առատաբուլիս ջրերի, կապուտակ վէս ծովակների, ծաղկաւէտ բլրակների կողերին, հին, անյիշատակ ժամանակներից ի վեր, աճել-սփռուել էր մի շքեղ, խիտ անտառ:

Կաղնին ու թեղին, լորին և բոխին ճիւղ-ճիւղի միացրած, արմատներովը հողը պինտ գրկած, անհամար ճիւղաւորութեամբ, բիւրաւոր ընձիւղներով՝ տարածուել էին հեռունները, երկիրը բեղմնաւորել, սև-պարարտ հողով պարուրուել և ապրում էին գոռոզ ու ազատ՝ մեծ երկնքի տակ, ջերմացնող արևի մէջ, սնուցանող անձրևով ուռճացած, զովացած:

Դեռ այդ քիչ էր: Գնում էր, շարժւում անտառը, մագլցում բնակարանը շրջապատող քարաժայռերի վրայ, ճեղքում նրա կուրծքը, անցնում, պտոյտ գործում խոժոռ ու կնճռոտ կոյտերի միջոցով, իր սերնդեան նոր շառաւիղներով ճգնում էր մի թիզ հոգ իսկ չթողնել անբնակ, մի քայլ իսկ չձգել անմշակ:

Ու անտառը շրջապատող կոյտերը ճակատնին կրնճոած՝ դիտում էին այդ, ատամ կրճատեցնում նրա շարժուն, կենսունակ գոյութեանը վրայ:

Չոր, լերկ ապառաժներ էին դրանք: Ոչինչ չէր բուսնում այնտեղ՝ բացի մամուռից. ոչ մի թռչուն, ոչ մի ալարած, բացի անարգ մողէսներից: Անձրևն ու արևը խանձում-մրկում էին նրա կողերը, քամին անարգել

ծեծում-ջարդում գլուխները և նրանց գոյութիւնը մի-միայն անտառին էր օգտակար լինում.—ստուերում էր, պահպանում դժնդակ ցրտից:

Այդպէս էր բնութեան մէջ՝ երկրի այդ՝ անկիւնը: Ժայռը զայրանում էր անտառի վրայ, անշարժութիւնը ատամ էր կրճտեցնում քայլող կեանքի դէմ. իսկ անտառը, այն հովասուն, շքեղ, սաղարթալից ծառերով անտառը աճում էր, ժպտում արեին, հրճւում իր կեանքով, մեծանում, խտանում, գնում էր—գնում և ապառաժների դէմ կաղնիներ ցցում, նրանց ճեղքերում վարդ, ծաղիկ սփռում:

—Ծաղրում են մեզ դրանք... մռնչեց վերջապէս վիթխարի կատարը— ծաղրում են. նրանց իւրաքանչիւր ժպտը մեզ է հայհոյում:

—Ջարդենք յանդուգներին, զոռաց ժանգոտ ապառաժը. ուզում են մեր սրտերը պատռելու ելնել:

—Գրաւենք հովիտը, խորհուրդ տուին մամուտ քարերը, այնտեղ հողը փափուկ է, օդն աւելի մեղմ, ջրերն առատ...

Երկար վիճեցին, երկար սպառնացին, ճահճին՝ անտառը ողողելու հրաւէրը կարդացին, դազանների՝ ծառերը ոչնչացնելու խորհուրդը ներշնչեցին:

Բայց անտառն այն շքեղ, ամեն առաւօտ զարթնում էր մի նոր, աւելցած ոյժով, աճում էր—գնում բեղմնաւորութեան հսկայ քայլերով:

Այնտեղ էր թռչունն իր երգը հնչեցնում, սոխակը լուսադէմին՝ դայլայլով ողջունում, կենսապարար զովութիւնը՝ մեծ սաղարթների տակ անուշ, քաղցր բուրում, թաւիշ մարգագետինը արեի տակ պսպղում:

Նոյն իսկ այնտեղ էր, որ վտակները ժայռերից խուսափելով՝ հանգիստ էին որոնում, ուրախ-զուարթ խոխովում, իւրաքանչիւր ծառի, ընձիւղի արմատը գգւում...

Այդ արդէն անտանելի էր քարաժայռերի դաժան կոյտի համար: Ամեն ինչ,— ծաղիկ, ջուր, նոյն իսկ մողէսն ու մամուռ՝ կռանում էին դէպի անտառը. կարծես խուսափում էին ժայռերից, ուզում էին գնալ ապրելու թարմ կանաչներում, գով ստուերներին, դալար ճիւղաւորութեան տակ:

Վիթխարի կատարը դողում էր դայրոյթից, ճահիճը մի կողմից ճգնում էր իր գազիր բորբոսը անտառին հասցնել, գազանները մի այլ կողմից փորձեցին նոր ընձիւղները տրորել, ջարդել...

Ու ամեն ինչ, ամեն անարգ ոյժ ի մի գումարուած՝ մտածեցին վերջապէս կասեցնել շարժուող կեանքի ընթացքը:

Ու յաջողուեցան:

Ինքը անտառը, իրերի բերմամբ, գուցէ և իր չարաբխտ դիրքի պատճառով, և կամ, ո՞վ գիտէ, տնաւեր ներքին դաւաճան երկպառակութեամբ՝ թուլացաւ, ջլատուեց և ժայռ ու գազանի, ճահիճ, գեոռնի կերակուր եղաւ:

Նկաւ աշնանային ժանգ սփռող եղանակը. բարձրացան խորշակներ, ժայռերը իրանց մէջ կուտակած ջրերը բաց թողին, գազանները կատաղի ոյժով բանակ կազմեցին, ճահիճը մեծացաւ, բորբոս-գեոռնով մօտեցաւ կեանքին...

Յետոյ, հովերը ծառերին միմեանց դէմ հանեցին, զարկին, ծեծեցին, ճիւղը ճիւղով ջարդեցին, արմատները բացին, թուլացրին, կաղնուն լորենու վրայ տապալեցին, բոխին՝ հաყենու տակը ճգմեցին...

Նւ երբ քարաժայռերը չար քրքիջներով այդ աւեր ողջունեցին, վիթխարի կատարը ցնցուեց, դարձաւ լեբկ ապառաժներին ու գոչեց անեղ.

— Յառաջ, ժամանակն է այժմ վերջ տալու այդ ատելի, շարժուող կեանքին!...

Նւ անա մէկէն դրդաց գետինը, լեռ ո՞ւ ապառաժ ցնցուեց-օրօրուեց, քար ու քառաժայռ շարժուեց-տա-

տանուեց, մեծ որոտումով ոստնեց, կատարը ծուխ-բոց արձակեց, մոխիր, խանձող ու այրող կրակ դուրս ժայթքեց և այդ բոլորը, ահաւոր դանդաղութեամբ, թանձր խաւարի մէջ իջաւ, անտառի վրայ ընկաւ, տակոյն արաւ ծառ ու ճիւղ, ծաղիկ և ընձիւղ: Ջարդեց, տրորեց, մրկեց ու ծածկեց նրան քարի կոյտերի, փոշու, հողի, տիղմ ու աւազի մէջ...

Թռչունները ահաբեկ՝ փախան, հեռացան, ուրախ կարկաչով հոսող ջրերը կամ ցամաքեցան և կամ ճապող փախուստով՝ շտապեցին գետնի խորքը ապաստանի:

Այլ ևս ոչ մի ստուեր. գովութեանը յաջորդեց չոր անապատ. քարոտ, ամայի, արևի տակ տառապող ամլութիւնը գրաւեց ամբողջ հովիտը:

Լճակները յուզուած՝ ջանացին կռիւ մղել, ծեծել, հեռացնել գլորուող ժայռերին, մարել կատարի հոսանուտ կրակը, և, մինչև այդ խաղաղ ժպտող ջրերը, անընդհատ կռուի ելան ապառաժների դէմ, ճգնեցին փշրել նրանց կողերը, ոյժ տուին լզելով մաշելու նրանց կոշտ ներկայութիւնը, բայց չարադէմ ժայռերը աւելի խորը մղուելով՝ իրանց տակ մեռցրին, ոչնչացրին ամեն դալարիք, ամեն կեանք կամ շարժողութիւն...

Այդպէս էր ահա, որ անտառն այն չքեղ՝ տրորուեց ժայռերի ոյժի տակ: Այդպէս էր ահա, որ այն սքանչելի հովիտը սև ու ահաւոր քարերի անապատ դարձաւ, ծովակների շուրջը քարերի շղթաներով կաշկանդուեցաւ և շրջակայ ծաղկաւետ բլուրների վրայ չոր ամայութիւնը եկաւ, բնակուեցաւ...

Եւ այդ դեռ բաւ չէր. ճահիճն էլ միւս կողմից մօտեցաւ, դիմադրելու ոյժ չունեցող անտառի կուրծքը մտաւ, եղած ծառերին իր գարշ բորբոսով պատեց, գեղունների և գորտերի ձայներով ամեն թռչուն ու սոխակ հանեց, դուրս նետեց:

Վարդը մեռաւ բորբոսից, ընձիւղները արմատախիլ, տէւուր շալքերով, քարերի ճեղքերում իրանց գերեզմա-

Նը գտան, և, մշտադալար, թարմ կանաչութեանը յաշորդեց տիղմով ու բորբոսով կանաչած՝ հոտած մի ճահիճ:

Եկան նաև գազանները: Խմբովին եկան: Ջարդեցին, փշրեցին, ոտնատակ առին, ամեն ինչ տրորեցին և հովասուն վայրերը չոր խութիների ասպարէզ շինեցին, ուր այնուհետև գայլերն էին միայն ոռնում, բորենիներ թափառում և խոզերը՝ հողը քրքրում...

Անտառը յաղթուել էր, ընկճուել-ոչնչացել, և գեղեցիկ հովիտը լերկ անապատի փոխուել...

II

Երկար, անհաշիւ երկար տարիներ տօնեցին ժայռերն իրանց յաղթութիւնը, վայելեց ճահիճը՝ իր տիրապետութիւնը, տրորեցին գազանները՝ իրանց անկիւնը:

Երկար, անհաշիւ տարիներ սուրաց աւազախառն քամին հովտի վրայով, ծովակները ալեկոծեցին իրանց ափերը, մոնչացին, լացին, փշրուեցին քարերի շրջանակի դէմ:

Երկար, անհաշիւ տարիներ մողէսներ ու օձեր աղտոտեցին հովիտը իրանց զգուելի երգերով:

Արևը խանձեց, անձրևը ծեծեց, աւազը շերտեր կազմեց, ճգնեց անցեալից ոչ մի հետք չթողնել, և ամեն ոք կարծում էր որ անտառը վերջնականապէս մեռել-ոչնչացել էր ու այլ ևս չպիտի կարողանար շարժուել:

Սակայն այդպէս չեղաւ:

Լեռնային երկրներում, նոյն իսկ ամենակարծր գրանիտային ուղիարհներում, յաճախ տեղի են ունենում այնպիսի դէպքեր, որ նոյն իսկ բնութեան տարօրէն երևոյթների անվարժ անձը մնում է ապշած:

Ջրերից, բուսականութիւնից հեռու, միապաղաղ խոշոր ժայռերի մի ամենաչնչին ճեղքը մտնելով, անձրևի կաթիլներից սնունդ ստացած, տարիներով խուլ

աշխատանքից յետոյ, սակաւ առ սակաւ կուրծքը ճեղքում և վեր են պարզւում այնպիսի ոյժով մեծամեծ ծառեր, որ կատարելապէս անհասկանալի է մնում թէ որ աստիճան հսկայ ոյժ էր պէտք այդ բոլորն անել կարողանալու համար:

Բուսական աճեցողութեան ոյժը, յիրաւի, եթէ նա գոյութիւն ունի նոյն իսկ փոքրիկ սաղմերով, ոչ միայն չէ մեռնում, այլ ոչինչ, բացարձակ ոչինչ չէ կարող ճնշել նրան, ժամանակի ընթացքում փշրել-ծակելու ամեն արգելք, բարձր պարզելու իր ճիւղաւորութիւնը և իր բեղմնաւոր սերնդեան պատուանդան շինելու լեռ ու ապառաժ...

Սակայն յաղթողներից ոչ մէկը չգիտէր այդ: Ո՛չ այն վիթխարի կատարը, որ ծուխ ու կրակով մրկեց ամեն ինչ և կարծեց մեռցնել անտառը, որ քար—ապառաժով փշրեց ամեն ընձիւղ և մտածեց ոչնչացնել շարժումը. ոչ ճահիճը գիտէր, որ բորբոս-գեղունով պատեց անտառը և ջանաց փտութիւնով կանգնեցնել կեանքը, և ոչ էլ զազանները գիտէին, որոնք տրորեցին ամեն ծառ և յուսացին անապատ շինել կեանքի փոխարէն:

Բայց հէնց վիթխարի կատարի մոխիրն ու կրակը, միացած ճահճի սփռած փտութեան, զազանների տրորած, խռիւ դարձրած տերեւների հետ—խնամեցին, ամեն վտանգներից ազատ պահեցին մեռնող անտառի աճողութեան ոյժը և երկար, շատ երկար ժամանակներից յետոյ, ապշութեամբ զգացին, որ այնտեղ—խորքերում, քարերի տակ, ժայռերի թողած փոքրիկ ճեղքերի մէջ, ճահճի կուտած փտութեան խաւերում՝ կատարւում էր մի նոր բան:

Չնչին, վտիտ և փոքրիկ արարածներ այս այն կողմից գլուխ էին դուրս պարգում, ամենափոքր կաթիլից սնանւում, ստուերից զովանում և նուրբ կանաչութեամբ անապատը կենդանացնում..,

— Ի՞նչ է այն, գոչեց ապշութեամբ լերկ ապառաժը. կարծես կանաչ բաներ են լոյս ընկնում:

— Ոչինչ բան, քրքշաց կատարը. ճզմեցէք կամ անուշադիր թողէք:

— Թող աճեն, ի՞նչ կայ, ասացին քարերը. մեզ հովանաւորում են, զարդարում միայն: Ի՞նչ են այդ չնչին արարածները, որ մեզ ուշադրութեան առարկայ դառնան...

Ու թողին: Ժպտալով դէմքին՝ ժայռերը դիտում էին փոքրիկ արարածների բազմանալը. ճահիճը մինչև իսկ ուրախացաւ, որ ինքն էլ բուսցնելու ընդունակ է. իսկ գազանները արհամարհութեամբ անցնում էին նրանց կողքով:

— Յիմար բաներ են, թողէք աճեն որքան կուզեն!..

Եւ աճեցին, բարձրացան, արմատները խորը մղեցին, լուռ, առանց աղմուկի պարզութեան ամէ՛ն ուղղութեամբ, ժայռերի տակ մտան, ճեղքերից, խորշերից զըլուխ դուրս պարզեցին, յետոյ մէկէ՛ն, բուռն մղումով այնպէս առաջ գնացին, որ ինչքան քար կար՝ ճեղքուեց, ինչքան ապառաժ՝ երկու կտոր եղաւ...

Անտառը շարժւում էր:

Գարնանային անձրևներից յետոյ եկան հիւթալից, աճեցնող օրերը. մանր ճիւղաւորութիւնները դուրս պարզուեցին ուժգնութեամբ, արմատները հսկայ ոյժով դէն զլորեցին իրանց ճնշող քարերը, ապա ուռելով՝ փշրտեցին, գրեթէ հող շինեցին ապառաժները, ճահիճը տեղի տուաւ անաբեկ, գազանները սոսկումով ետ քաշուեցին նոր ծառերի դուրս պարգած փշերի առաջ, հովտը մէկէ՛ն կենդանացաւ, առունները հոսեցին, ծովակները՝ ժայռերին ծեծելով, տակը փորելով՝ փլեցրին ու ջրով ծածկեցին...

Ու այս ամէնը այնքան արագութեամբ կատարուեց ու մեծացաւ այնուհետեւ, որ վիթխարի կատարը սոսկումից կծկուեց. ժայռերը ջարդուած՝ շտապեցին թագնուելու աճող խոտերի տակ, գազանները առանց ետ

նայելու՝ դուրս թռան հովիտից, ճահիճը սմբած՝ իր վերջին բորբոսը տարաւ կծկելու հեռաւոր ժայռերի քոտորոտում:

Այնուհետեւ այլ ևս անհնար դարձաւ շարժուող անտառի առաջն առնել:

Իւրաքանչիւր ծառ, իւրաքանչիւր թուփ և ծաղիկ բերաւոր ընծիւղներ արձակեց ամէն ուղղութեամբ. կաղնին, լորին, բոխին, հացենին դէն շարտեցին իրանց նեղող քարերը, ծակեցին—անցան ժայռերը. ոտնատակ տուին, իրանց արմատների իւրաքանչիւր թելով փշրտեցին—հող շինեցին նրանց և այնտեղ, ուր շատ տարիներ առաջ գազաններ էին ոռնում, գորտն էր կռկռում, մողէսը թափառում—այժմ բազմաթիւ վտակներ, աւելի առատ քան առաջ, եկան ոռոգելու ծառ ու ծառաստան, վարդ ու ծաղիկներ:

Այնտեղ, ուր չոր անապատը աւաղն էր ոլորտում օդի մէջ, այժմ ծառերի տերեւներն էին սօսափում և ճիւղերի միջից թռչուններ էին դայլայլում:

Այնտեղ, ուր քամին սուրալով խանձում էր ամէն բոյս, այժմ թարմ գովութեան մէջ աճում էին շուշանն ու նարգիզը, պուտն ու մանիշակը:

Այնտեղ, ուր ժայռերն իրանց յաղթանակն էին աօնում, ճահիճն իր զապիր բորբոսը հօտեցնում, գազանն իր ատամներով կտրտում, անցնում—այժմ սև հող էր գոյանում, խիտ, կենդանի, շարժուն անտառի մեծ տարածութիւն էր պարզւում և կեանքը ժպտում էր, ժրպտում խնդազին, աճելով աւելի բարձր, աւելի ուժեղ, քան ամէն ժայռ կամ կրակ ցայտող կատար...

Անտառը դարձեալ շարժւում էր. աճողութեան ոյժը յաղթել էր. ոչինչ չէր կարողացել անհետացնել նրան. ոչ ժայռ, ոչ ճահիճ և ոչ գազաններ...

Եւ այժմ, այդ սքանչելի հովիտում, առատաբուղի ջրերի, կապուտակ վէս ծովակների, ծաղկաւէտ բլրակների կողերին, հին, անյիշատակ ժամանակներից ի վեր աճող անտառը դարձեալ իր հողն է բռնել, դարձեալ

ճիւղ-ճիւղի միացրած, արմատներովը հողը պինդ գրկած, անհամար ճիւղաւորութեամբ տարածւում է հեռուները և ճգնում է մի թիզ իսկ չթողնել անքնակ, մի քայլ իսկ անմշակ:

Այդպէս է լինում: Լեռնային երկրներում, նոյն իսկ գրանիտային աշխարհներում յաճախ տեղի են ունենում այնպիսի դէպքեր, որ նոյն իսկ բնութեան տարօրէն երեւոյթների անվարժ անձը մնում է ապշած...

Վ. Փափագեան

ԱՐՏՈՅՏՆ ԵՐԳՈՒՄ Է

Առաւօտուն ծով—ճաճանչում
Արտուն ուրախ ճախրում է վեր.
Ցաւ ու խաւար չի ճանաչում,
Երգում է լոյս, երգում է սէր:

Իսկ իմ սիրտը տխուր ուսն,
Շուրջս աւեր ու ցաւեր.
Եւ իմ դարդոտ գլխի վերև
Արտուն ուրախ երգում է սէր:

Ա. Խասակեան